

Lucian Croitoru. Urmează un nou asalt al scientismului asupra Marii Societăți?

written by [Marginalia] | September 30, 2020

Ideile liberale clasice au avut întotdeauna adversari de temut. Forța acestora din urmă a crescut însă în anumite circumstanțe. Criza din 2008 a generat din nou astfel de circumstanțe, care au făcut ca valorile liberale să fie văzute din nou ca sursă a tuturor relelor, mai ales în mințile celor care cred că pot construi o societate mai bună, la a cărei măreție să contribuie sau în numele căreia să acționeze. Cel mai recent, tabăra adversarilor s-a extins, cel puțin în SUA, cu mișcarea woke, care însă nu pare să aibă în vedere construcția unei noi societăți, ceea ce o deosebește esențialmente de mișcările bolșevice, ci doar să termine cu vechea ordine, care în viziunea lor a dus la injustiții, în special la cea rasială, și la care liberalismul a fost considerat „complice” și, în plus, „fraudulos” (vezi John Gray, „The woke have no vision of the future”, unherd.com).

Amenințări pentru valorile liberale autentice vin din ambele părți. Dacă din distrugerea fără a pune ceva în loc ar putea rezulta anarhie, de la cei ce vor să construiască o nouă societate, măreață prin aceea că nu s-ar sprijini complice pe nimic și nu ar fi deloc frauduloasă, ne putem aștepta la acțiuni de proiectare a unei noi societăți.

Deocamdată mișcarea woke este febrilă doar în SUA, deși pare că se extinde treptat și în alte țări. În schimb, ideile despre o societate mai bună au acaparat mult mai multe minți după criza din 2008, astfel că a crescut numărul celor care cred și pot acționa în acest sens.

Ideea despre o lume mai bună este foarte veche, iar persistența ei are probabil multe cauze, pe care nu este relevant să le discut. Aici mă interesează să subliniez modul în care au înțeles omenii că pot atinge acest deziderat. O trăsătură comună tuturor concepțiilor este aceea că acțiunea umană este necesară pentru atingerea obiectivului. Ceea ce a deosebit fundamental concepțiile au fost răspunsurile la întrebarea referitoare la cine concepe rezultatele (pozitive) care apar la nivelul societății.

În general, au existat trei răspunsuri. Din perspectivă teologică, lumea este creația lui Dumnezeu. Totuși, remarcabil, ordinea apare prin acțiunea umană.

De exemplu, Giambattista Vico (1668-1744), spune clar: „Lumea națiunilor este în fapt o lume a acțiunii umane...și totuși, fără îndoială, această lume a fost creată de mintea providenței, care este adeseori diferită, câteodată contrară, și întotdeauna superioară scopurilor particulare pe care oamenii și le-au stabilit pentru ei înșiși. În loc să prezerve rasa umană pe pământ, providența utilizează scopurile limitate ale oamenilor pe pământ ca mijloace de atingere a unora mai înalte.” (citat după Craig Smith, „The Idea of Spontaneous Order în Liberal Political Thought”, PhD thesis, p. 10, University of Glasgow, 2003).

Un al doilea răspuns, din perspectivă seculară, menține acțiunea umană ca element central, dar înlocuiește providența cu „mâna invizibilă” (Adam Smith) sau cu „cooperarea spontană dintre oameni liberi” (Hayek), ceea ce este același lucru cu ordinea spontană. În cuvintele lui Adam Ferguson, „națiunile se fondează pe instituții (establishments), care sunt într-adevăr rezultatul acțiunii umane, dar nu al executării vreunui proiect uman” (An Essay of the History of Civil Society, 1767, reprinted in India in 2018 by Facsimile Publisher, p. 187). În procesul de cooperare dintre oameni liberi apar „lucruri care sunt mai mari decât mințile lor individuale pot înțelege vreodată” (Hayek, „Individualism: True and False”, în Individualism and economic Order, p. 7).

În fine, un al treilea răspuns vine de la concepția raționalist-constructivistă (cum o numește Hayek), în virtutea căreia tot ce nu e construit de om în societate este inferior și trebuie schimbat ca să fie atât rodul acțiunii umane cât și al proiectării umane destinate realizării unor scopuri foarte bine ierarhizate. Și reciproca este adevărată în viziunea rațional-constructivistă, adică tot ceea ce este considerat bun în societate trebuie să fi fost cândva proiectat utilizând rațiunea umană, când de fapt, așa cum spune Ferguson „ar trebui să privim cu multă prudență relațiile obișnuite legate de vechii legiuitori și fondatori de state. Numele lor au fost preamărite vreme îndelungată. Presupusele lor planuri au fost admirate, iar ceea ce era probabil efectul unei situații inițiale este considerat, în fiecare caz în parte, un efect al proiectării umane” (în op. cit., p. 188). Raționalist-constructivistul crede, inspirat de succesul omului în utilizarea legilor din științele naturale care îi permit să prezică și să controleze fenomene, că poate proceda similar și în societate.

Numai că, așa cum arată Hayek, societatea este populată de oameni care gândesc și planifică acțiuni în circumstanțe care sunt inaccesibile în totalitate unui observator extern. Astfel, în mod necesar fiecare este ignorant referitor la circumstanțele particulare ale celorlalți. Concepția raționalist-constructivistă îi împiedică pe oameni să înțeleagă că diferența majoră care există între economie în ansamblul ei (Societatea Deschisă, cum o numește Karl Popper, sau Marea Societate, cum o numește Adam Smith, sau Catalaxia (Catalaxy), cum o numește Friedrich Hayek) și o organizație economică. Școala Austriacă a explicat foarte bine această deosebire fundamentală. Ceea ce nu se înțelege este că, dată fiind ignoranța menționată, nicio entitate, om sau organizație, nu poate prezice și controla evoluția societății. Omul poate proceda ca în fizică doar într-o organizație economică, nu și în economie în ansamblul ei.

Ceea ce trebuie clar înțeles, oricât de surprinzător ar părea pentru cei nefamiliarizați cu conceptele, economia în ansamblul ei este însăși ordinea spontană și este total diferită de o organizație economică prin aceea că este ordinea care apare în interacțiunea dintre toate entitățile economice. Ordinea spontană înseamnă că anumite beneficii din societate apar în urma acțiunii umane, desi nu sunt rodul proiectării umane. Cele mai remarcabile rezultate astfel apărute, menționate clar de Karl Menger și de întreaga școală pe care a fondat-o sunt limba, legea, proprietatea, banii și sistemul de prețuri. Toate acestea sunt vii și se modifică în continuu, chiar dacă acest lucru nu este imediat vizibil.

Raționalist-constructivistul crede că dacă o organizație economică are o ierarhie clară de scopuri pentru atingerea cărora toți angajații își devotează întreaga energie, așa trebuie să fie și în Marea Societate. Nu este însă așa. Economia în ansamblul său nu este o organizație economică. Ea nu poate avea o ierarhie de scopuri fără a suprima libertatea individuală.

Nu poți, de exemplu, să spui că de mâine scopul principal al societății este creșterea nivelului de trai, pentru atingerea căruia o autoritate își găsește o falsă legitimitate pentru a trece abuziv la coordonarea mijloacele existente în societate cu scopul de a atinge ierarhia prestabilită. Căci, în acest caz nimeni nu ar mai fi liber să-și urmeze scopurile individuale. Întreaga teorie misesiană și hayekiană se bazează pe relația dintre acțiunea umană liberă, dezvoltată pentru atingerea unor scopuri individuale aflate în competiție cu ajutorul mijloacelor disponibile. Numai scopurile individuale ultime țin societatea laolaltă. Acestea, arată Mises în „Theory and History”, sunt stabilite prin „acte mentale care determină conținutul unei alegeri”, numite „judecăți de valoare” (op. cit., p. 12), care sunt „personale, subiective și finale” (op. cit., p. 14, sublinierea mea), alegerea scopurilor ultime fiind „o chestiune de suflet și voință” (op. cit., p. 15). Și – extrem de important – scopurile ultime sunt „întotdeauna non-economice” (Hayek, „Law, Legislation and Liberty, Vol. 2., p. 113). Ordinea spontană constă în legăturile care apar între agenți referitor la mijloacele pe care ei le utilizează pentru atingerea acelor scopuri, fără ca deciziile referitoare la mijloace să depindă de un acord asupra scopurilor ultime alese în mod subiectiv.

În mod similar, nu poți să spui că problemele de mediu sau oricare alt scop ce ar putea părea glorios ar trebui să fie o prioritate a societății, în numele căreia o autoritate ar trebui să treacă la impunerea de impozite excesive și la coordonarea mijloacelor din societate astfel preluate (confiscate) pentru atingerea aceluși scop declarat prioritar. Problemele de mediu pot fi o prioritate a unui guvern, dar nu a societății. Exemplele pot continua.

Creșterea volumului de resurse redistribuite în societate, creșterea investițiilor publice pentru rezolvarea unor probleme legate de protecția mediului înconjurător pe care nu le poate rezolva piața etc. pot fi ierarhizate ca agendă a unui guvern sau altul, dar nu pot fi impuse ca ierarhie de scopuri ale societății fără a confisca libertatea individuală. Un guvern seamănă foarte mult cu o organizație (întreprindere), dar nu seamănă deloc cu societatea. Guvernul este doar una dintre foarte multele organizații

ale căror legături în ansamblu formează economia națională.

Nu există o ierarhie de scopuri ale Marii Societăți, lucru dovedit magistral de Mises și Hayek. Aici este falsul epistemologic al raționalist-constructivistului. Raționalist-constructivistul promovează ideea că ar trebui proiectate ierarhii de scopuri la nivelul societății, pe care guvernele să le promoveze. Și pentru că nu își permite să spună de la început omului simplu că așa începe socialismul, îi explică cum guvernele ar trebui să fie tot mai mari pentru a putea gestiona cât mai mult din ceea ce ar trebui, în viziunea sa, să fie agenda societății, bine ordonată într-o ierarhie de scopuri. Pentru realizarea obiectivelor ierarhizate, ar trebui crescute cheltuielile publice și ar trebui crescută reglementarea dedicată ierarhiei de scopuri.

Aici este un alt fals epistemologic. Ceea ce ar trebui să i se explice omului de rând este că guvernele prea mari interferează cu ordinea spontană, despre care Hayek insistă că este o ordine abstaractă, bazată pe legi generale, adică pe reguli generale de conduită. Limitele concepției care îl ghidează pe raționalist-constructivist, sau chiar scopurile ultime ale sale – și anume instituirea unei ierarhii de scopuri la nivelul societății – îl împiedică să i explice omului simplu că un guvern trebuie să rămână mic, pentru a nu le încălca libertățile în alocarea mijloacelor individuale pentru atingerea scopurilor lor particulare legitime. La limită, dacă un guvern ar fi aproape la fel de mare cât întreaga societate, ar fi o singură agendă: cea a guvernului. Agenda cetățeanului nu ar mai exista.

Ceea ce trebuie să facem noi ceilalți, care credem în libertatea omului în general, și în particular în libertatea lui de a-și utiliza mijloacele pentru atingerea scopurilor particulare, este să le explicăm oamenilor că odată stabilită (prin impozitele pe care le plătim) această limită relativ mică a guvernului, guvernul rezultat din alegeri trebuie să-și prioritizeze obiectivele, ca orice organizație: cât din impozite alocă pentru protecția mediului, cât pentru salarii, cât pentru pensii s.a.m.d.

În principiu, așa ar trebui să votăm, știind exact structura cheltuielilor pe care diverse partide ar dori să le finanțeze și cât ne costă cheltuielile ce ni se propun în timpul alegerilor. Așa am putea transmite ce volum de impozite vrem să plătim pentru a finanța acele cheltuieli.

Societatea s-a confruntat permanent cu probleme de mediu, cu epidemii, cu inegalitate etc. Raționaliști-constructiviștii au prezentat aceste probleme ca fiind întotdeauna la apogeu. Rapoarte alarmiste au inundat societatea periodic. Ei au prezentat mereu problemele ca fiind rezultatul insuficienței aplicării a abordării lor.

Totuși, adevărul este că în ultimii peste 100 de ani, concepția care a predominat în administrațiile țărilor este cea raționalist-constructivistă. Această concepție a sprijinit intelectual creșterea dimensiunii guvernelor. Ponderile cheltuielilor bugetare în PIB au crescut de la 5-15 la sută la începutul secolului al XX-lea la peste 50 la sută în unele țări în prezent.

Cu toate acestea, problemele menționate sunt în continuare nerezolvate. Din

nou, ca și în multe alte perioade din trecut, problemele referitoare la poluare, la inegalitate, la pandemii etc. ne sunt prezentate ca fiind extrem de acute, necesitând intervenții guvernamentale sporite, ca procent din PIB. Concepția este profund greșită, deoarece ar însemna o interferență și mai mare a unei organizații enorme (guvernul) cu ordinea spontană. Este calea sigură ca statul să-l strivească pe individul despre ale cărui valori raționalist-constructivistul vorbește așa de frumos, dar pe care nu pare să le respecte suficient.

Soluția pentru rezolvarea problemelor menționate este exact cea opusă. Societatea omenească a ajuns într-un punct în care trebuie să redea ordinii pieței mai mult spațiu, prin reducerea dimensiunii guvernelor acolo unde acestea au devenit obeze, sau prin abținerea de la extinderea acestora acolo unde sunt încă suple.

Acel spațiu înseamnă mai mult antreprenoriat și mai multă bunăstare pentru mai mulți oameni. În final, înseamnă o producție mai mare. În aceste condiții, guvernele mai mici, dar care prioritizează adecvat, vor reuși mai bine să facă față unor probleme de climă sau unor probleme sociale, căci vor fi forțate să elimine din căile prin care sunt în prezent abuzate resursele publice.

Nu cred că toți oamenii operează cu o distincție clară între raționalismul ordinii spontane și cel constructivist. Poate că oamenii simpli sunt înclinați să adere la ideile unui guvern mare – adică unul care pretinde că rezolvă probleme multiple și complicate și care promite mai multă egalitate – doar pentru că simt nevoia de a fi parte din ceva mai mare decât ei înșiși. Este o sugestie venită de la Ingrid De Groot, de la Acton Institute, într-un articol intitulat „Trump, Fauci, and economist cannot escape morality”, în care explica în acest fel simpatia de care se bucură ideile socialiste într-o societate în care rolul religiei pare să fi scăzut. Între timp, articolul a fost șters de pe blog de comun acord de către autoare și administratorul blogului. Apartenența la ceva mai mare decât ei este, probabil, o dorință natural-instinctivă a oamenilor.

În condițiile în care ponderea celor care cred în divinitate s-a redus, socialismul sau guvernele ar putea fi percepute de mulți ca jucând rolul „atotputernicului” într-o abordare seculară. În orice caz, universitatea occidentală nu a economisit eforturile pentru a promova în științele sociale raționalism-constructivismul care a dus și continuă să ducă la creșterea dimensiunii guvernelor. În plus, după criza din 2008, simpatiile pentru ideile socialiste au crescut, deși socialismul este o ideologie incoerentă și dovedit cea mai proastă. Totuși, pentru un număr crescând de oameni, această idee proastă pare măreață și poate că îi face să vadă în socialism, ceva mai mare decât ei înșiși, construit de ei înșiși.

După decenii de promovare a raționalismului constructivist, ordinea spontană, adică Marea Societate, este greu de înțeles pentru cei ce au ajuns să creadă că tot ceea ce nu e proiectat de om în societate nu-i reprezintă și nu este just. Proprietatea privată este blamată; limba este modificată pentru a fi politic corectă; prețurile libere sunt considerate de mulți injuste etc. Din această perspectivă putem spune că asaltul scientismului asupra Marii

Societăți a avut deja loc. Cu toate acestea, mintea ordinii spontane este cu mult mai mare și mai puternică decât mințile individuale care ar putea să conceapă o ierarhie de scopuri pentru societate și strategii și planuri de realizare a lor, tratând economia în ansamblul ei ca pe o organizație, limitând sau chiar confiscând în proces libertatea celor care ar trebui să coopereze spontan.

Oamenii nu mai ajung să știe că ordinea spontană este chiar Marea Societate, care înseamnă reguli generale de conduită și care are proprietatea că își găsește forța în faptul că atunci când ne realizăm propriile noastre scopuri, noi ajutăm la realizarea scopurilor altor oameni, indiferent că le cunoaștem sau nu. Aceasta este cea mai puternică formă de solidaritate sustenabilă, așa cum au demonstrat teoreticienii ordinii spontane. Sau, același lucru exprimat în celebra frază a lui Adam Smith: „Nu este benevolența măcelarului, a berarului sau a brutarului cea de la care așteptăm cina noastră, ci grija lor pentru interesele lor personale” (în „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”, The Modern Library, p. 15). Sau, o frază care este mai puțin celebră decât precedenta, dar este mult mai limpede referitor la solidaritatea permanent generată nu numai în mod neintenționat de ordinea spontană, dar și mult mai bine: „Prin urmărirea propriului său interes el (individul liber – nota mea) în mod frecvent promovează pe cel al societății mult mai eficace (effectually) decât atunci când el chiar intenționează să îl promoveze (op. cit., p. 485).

Dacă într-adevăr noi oamenii cautăm ceva mai mare decât noi înșine, dar produs de noi, atunci ar trebui să știm că acel lucru este Marea Societate. Ceva mai mare decât noi, produs de noi, nu există. Socialismul sau guvernele excesive sunt produse de noi, dar sunt mult mai mici decât Marea Societate prin aceea că nu ne permit să fim solidari, adică nu ne permit ca atunci când ne realizăm propriile scopuri să ajutăm la realizarea scopurilor semenilor noștri. Socialismul promite solidaritate, dar exact asta nu poate oferi. Similar, guvernele mari promit solidaritate, dar cu cât sunt mai mari cu atât reduc din solidaritatea pe care o produce Marea Societate. Ceea ce putem face este să ne asumăm misiunea de a explica într-un mod cât mai credibil și convingător cât mai multor oameni modul cum funcționează societatea și, așa cum spunea Hayek, cât de puțin știm cu adevărat despre ceea ce ne imaginăm că putem proiecta. Referirile mele la unele probleme curente din societatea occidentală utilizând mai ales viziunea hayekiană referitoare la ordinea spontană, așa cum am făcut și în acest articol, este, sper, parte din acest efort.